

Tanulmányok a ferences rend történetéből

Pázmány Irodalmi Műhely
Lelkiségtörténeti tanulmányok

Az HUN-REN–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport
sorozata

Sorozatszerkesztő: Szelestei N. László

1. Lelkiségtörténeti számvetés, 2009
2. Régi vallásos énekek és énekeskönyvek, 2011
3. Régi magyar imakönyvek és imádságok, 2012
4. Az áhítat nem hivatalos alkalmi és formái az 1800 előtti Magyarországon, 2013
5. Misztika a 16–18. századi Magyarországon, 2013
6. Szelestei N. László, Irodalom és lelkiség, 2013
7. Menny és pokol a barokk kori ember életében, 2014
8. Közkincs: Tanulmányok a régi magyarországi prédikációk kompilációjáról, 2014
9. Kovács Eszter, A *Makula nélkül való tükör* cseh forrásai, 2014
10. A nők és a régi magyarországi vallásosság, 2015
11. Régi magyar népelemek és imádságok, 2015
12. Egyház és reprezentáció a régi Magyarországon, 2016
13. Makulátlan tükör: Tanulmányok a *Makula nélkül való tükör* című kegyességi műről, 2016
14. Útmutató: Tanulmányok Pázmány *Kalauz*járól, 2016
15. Barokk vallásos közösségek, 2017
16. Népelemek és gyülekezeti énekek a 17. századi Magyarországon, 2017
17. Lelkiség és irodalom: Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére, 2017
18. Lelkiség és oktatás a régi Magyarországon, 2018
19. Második Mária: Mária Terézia a régi magyarországi kegyességben, 2019
20. Szelestei N. László, Tanulmányok a 17–18. századi magyarországi művelődésről, 2018
21. Eucharisztia és Úrvacsora a 16–18. századi Magyarországon, 2018
22. Átfedések: Szövegalkotás a 16–18. századi irodalomban, 2019
23. Maczák Ibolya, Kölcsönzés és kompozíció:
Szövegalkotás 17–18. századi szerzők prédikációiban, 2019
24. Személyek, intézmények szerepe a hívek lelkiségének alakításában a 17–18. században, 2019
25. Szelestei N. László, Prédikálás a 17. századi Magyarországon
(Kéziratos kötetek), 2020

(folytatás a kötet végén)

Tanulmányok
a ferences rend történetéből

Szerkesztette
Szádoczki Vera

HUN-REN
Magyar Kutatási Hálózat

HUN-REN–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport
Budapest, 2025

Lektorálta

Bajáki Rita, Báthory Orsolya, Szelestei N. László

A szerkesztő

a HUN-REN–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport
munkatársa.

A kötet a Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport
műhelykonferenciájának
(Budapest, 2025. január 18.) előadásait tartalmazza.

A borítón elől:

Nikolaus Glassberger OFM, *Ferences családja*, (1484).

ISBN 978-963-308-536-3

ISSN 2060-7385

© A kötet szerkesztője és szerzői, 2025

© HUN-REN–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport

Kiadványaink: <https://btk.ppke.hu/kiadvanyaink-7>

Felelős kiadó: Armando Nuzzo

Tördelte: Szádoczki Vera

A sorozat címlapterve: Szentés Éva

Nyomdai kivitelezés: Séd Nyomda, Szekszárd

Felelős vezető: Dránovits Anna

www.sednyomda.hu

Tartalom

A Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport 2025. január 18-án tartott <i>Előadások a ferences rend történetéből</i> című műhelykonferenciájának programja	6
VARGA KAPISZTRÁN OFM Szent Ferenc grecciói karácsonyának spirituális háttere és tartalma Szent Bonaventura szerint.....	7
FALVAY DÁVID Szent Ferenc alakja a középkori olasz és magyar nyelvű irodalomban	21
KORONDI ÁGNES Michael de Hungaria prédikációi és a középkori magyar passióhagyomány	39
TORNAY KRISZTINA SSND Assisi Szent Klára tisztelete és ikonográfiája a 13–17. századi Magyarországon	63
LAUF JUDIT Újfalusi Judit rendtársai és rokonai „kapcsolati hálója”. Lehetséges magyar nyelvűség a középkori nagyszombati klarissz kolostorban	87
SZOLIVA GÁBRIEL OFM Az erdélyi ferences Róka Márton és elfeledett kéziratosa énekeskönyve (1689)	99
MEDGYESSY S. NORBERT Színpadra állított anyanyelvű teológia – a nCsíksomlyó-iskola módszere a 18. században és annak tanulságai.....	115
MACZÁK IBOLYA A „Seraphicus Patriárka” – Assisi Szent Ferenc alakja a régi magyarországi prédikációkban	137
SZELESTEI N. LÁSZLÓ „Téli szent gyümölcsök” – Ferences (?) ima- és énekeskönyv a 18. századból	147
Szeménynévmutató	162

*A Barokk Irodalom és Lélekiség Kutatócsoport
2024. január 18-án tartott Előadások a ferences rend történetéből
műhelykonferenciájának programja*

VARGA KAPISZTRÁN OFM

*Újszerű ünneplés – „újyszerű vizsgáztatás”: Szent Ferenc grecciói karácsonyának
spirituális háttere és tartalma*

FALVAY DÁVID

Szent Ferenc alakja a középkori olasz és magyar nyelvű irodalomban

KORONDI ÁGNES

Michael de Hungaria prédikációi és a középkori magyar passióhagyomány

TORNAY KRISZTINA SSND

*Adalékok a magyarországi Assisi Szent Klára-ábrázolások ikonográfiájához a
13–18. században*

LAUF JUDIT

*Újfalusi Judit rendtársai és rokonai „kapcsolati hálójá”: Lehetséges magyar
nyelvűség a középkori nagyszombati klarissza kolostorban*

MOLNÁR ANTAL

*Ismeretlen forrás a moldvai katolikusok 17. századi történetéhez: Bartolomeo Bassetti
OFMCom Speculum ordinis című kézírata (1642)*

SZOLIVA GÁBRIEL OFM

Az erdélyi ferences Róka Márton és elfeledett kézíratos énekeskönyve (1689)

MEDGYESSY S. NORBERT

*Színpadra állított anyanyelvű teológia – a nCsíksomlyó-iskola módszere a 18.
században és annak tanulságai*

MACZÁK IBOLYA

*A „Seraphicus Patriárka” – Assisi Szent Ferenc alakja a régi magyarországi
prédikációkban*

SZELESTEI N. LÁSZLÓ

„Téli szent gyümölcsök” – Ferences (?) ima- és énekeskönyv a 18. századból

FÁY ZOLTÁN

A ferences könyvtárak háromszáz éve

KORONDI ÁGNES

*Michael de Hungaria prédikációi és a középkori magyar passióbhagyomány**

Bevezetés: a kérdésfelvetés kontextusa

A 15. század végén és a 16. század első évtizedeiben keletkezett magyar nyelvű kódexirodalom egyik központi témája Krisztus szenvedéstörténete. E kéziratokban a szenvedő Krisztushoz és Máriához intézett számos imaszöveg mellett nagy terjedelmű lírai és dramatikus elemekkel kiegészített passió-elbeszélés, illetve ilyen narrációkkal bővített prédikáció vagy traktátus olvasható. Ezek egy része a korban népszerű latin kegyességi szövegekre vagy prédikációkra támaszkodó fordítás, átdolgozás vagy kompiláció.¹ Így például az *Apor-kódex* premontrei használatra készült 16. század eleji részébe a *Dialogus Beatae Mariae et Anselmi de passione Domini* részfordítása került bele.² A valószínűleg az óbudai klarisszák kolostorában összeállított *Nagyszombati ké-*

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával a HUN-REN–OSZK Fragmenta et Codices Kutatócsoportban készült.

¹ A magyar kódexek passióiról összefoglalóan lásd: PUSCH Ödön, *Vallásos elmélkedések kódexeinkben*, Kolozsvár, 1910, 7–40; LÁZS Sándor, *Apácaműveltség Magyarországon a XV–XVI. század fordulóján: Az anyanyelvű irodalom kezdetei*, Budapest, Balassi Kiadó, 2016, 350–367; KORONDI Ágnes, *Misztika a késő középkori magyar nyelvű kolostori kódexirodalomban: Misztika-recepció avagy irodalmi és kegyességi gyakorlat a késő középkori magyar nyelvű kolostori kódexek devocionális szövegeiben*, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, 2016, 205–213, 238–250.

² Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, A. 1330. Kiadás: *Apor-kódex: 15. század első fele, 15. század vége és 1520 előtt*, kiad. HAADER Lea, KOC SIS Réka, KOROMPAY Klára, SZENTGYÖRGYI Rudolf, Budapest, Székely Nemzeti Múzeum – OSZK – ELTE Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, 2014 (Régi Magyar Kódexek, 33), p. 199–228. A latin szövegről és magyar fordításáról lásd: KORONDI Ágnes, *Párbeszéd a passióról: Az Apor-kódex Pseudo-Anselm dialógusa és kelet-közép-európai rokonai = Eruditio et magnanimitas: Tanulmányok Gábor Csilla köszöntésére*, szerk. FARMATI Anna et al., Budapest, reciti, 2023, 117–125.

dexbe Henricus Suso *Horologium sapientiae* című művének a passiót közép-pontba állító átdolgozását másolták be.³ A ferences *Vitkonics-kódex*⁴ és töredéke a *Miskolci töredék*,⁵ valamint a domonkos *Érsekújvári kódex*⁶ Pszeudo-Béda *De meditatione passionis Christi per septem diei horas* című passiómeditációjának kiegészített átültetését tartalmazza. A feltételezhetően óbudai klarissza eredetű *Weszprémi-kódex* hosszú passióösszeállításának⁷ fő forrása Iohannes Herolt nagypénteki prédikációja, de Temesvári Pelbárt egyik beszéde szintén forrásul szolgálhatott a kompilátornak.⁸ Az ilyen azonosított forrásokkal rendelkező, passióról szóló szövegek mellett több olyan Krisztus (és Mária) szenvedéstörténetét taglaló késő középkori magyar összeállítás is fennmaradt, amelyek pontos forrása ismeretlen. Például a domonkos *Winkler-kódex*-ben⁹ és a ferences *Nádor-kódex*-ben¹⁰ kissé eltérő redakciókban¹¹ fennmaradt passió, illetve Mária-siralom pontos forrásait nem sikerült azonosítania az

³ Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, MSS III. 178. Kiad.: *Nagyszombati Kódex: 1512–1513*, kiad., bev., jegyz. T. SZABÓ Csilla, Budapest, Argumentum – Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2000 (Régi Magyar Kódexek, 24), p. 1–158. Az átdolgozásról lásd: BALOGH Tamás, *A Nagyszombati-kódex 'Teljes Bölcsesség'-ének lehetséges mintái*, Irodalomtörténeti Közlemények, 98(1994)/2, 248–253.

⁴ OSZK, MNY 10. Kiad.: *Vitkonics-kódex: 1525*, kiad., jegyz. PAPP Zsuzsanna, bev. PUSZTAI István, Budapest, 1991 (Régi Magyar Kódexek, 12), fol. 2^r–11^v, 47^r–52^r.

⁵ Lévay József Tudományos Könyvtár, Miskolc, leltári szám: 10988. Kiad.: *Miskolci töredék: 1525*, kiad., bev., jegyz. KOVÁCS Zsuzsa, Budapest, 1991 (Régi Magyar Kódexek, 13), fol. 1^r–6^v.

⁶ MTA KIK, K 45. Kiad.: *Érsekújvári Kódex: 1529–1531*, kiad. HAADER Lea, bev. MADAS Edit, H. L., Budapest, a MTA Nyelvtudományi Intézete – MTAK – Tinta, 2012 (Régi Magyar Kódexek, 32), fol. 13^r–32^v.

⁷ ELTE Egyetemi Könyvtár, Cod. Hung. 1. Kiad.: *Weszprémi-kódex: A XVI. század első negyede*, bev., jegyz. PUSZTAI István, Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1988 (Régi Magyar Kódexek, 8), fol. 1^r–56^v.

⁸ PUSCH, *Vallásos elmélkedések...*, 1. j. i. m., 12–26.

⁹ ELTE Egyetemi Könyvtár, Cod. Hung. 2. Kiad.: *Winkler-kódex: 1506*, kiad., bev., jegyz. PUSZTAI István, Budapest, Akadémiai, 1988 (Codices Hungarici, 9), fol. 69^r–117^v (passió), fol. 37^v–59^r (Mária-siralom).

¹⁰ ELTE Egyetemi Könyvtár, Cod. Hung. 1. Kiad.: *Nádor-kódex: 1508*, kiad. PUSZTAI István, bev. PUSZTAI István, MADAS Edit, Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1994 (Régi Magyar Kódexek, 16), fol. 72^r–154^r (passió), fol. 171^v–194^v (Mária-siralom).

¹¹ A két redakció összevetését lásd: LÁZS Sándor, *Szerzetesek vetélkedése: Fordítások és átdolgozások XVI. század eleji kódexeinkben*, Budapest, Balassi Kiadó, 2023, 376–411.

irodalomtörténeti kutatásnak. Az *Érsekújvári kódex* ún. devóciós passiója¹² pedig többretű kompilációs folyamat során jöhetett létre olyan szövegek felhasználásával, amelyek a magyarországi latin passióhagyomány részét képezték.¹³ A középkori magyarországi passióhagyomány népnyelvű és latin szövegei közötti további összefüggések feltárásának reményében vágtam bele egy hároméves, Bolyai János Kutatói Ösztöndíjjal támogatott kutatási

¹² *Érsekújvári kódex*, fol. 39^r–50^v.

¹³ Az *Érsekújvári kódex* passiójának és a magyarországi latin passióhagyománynak az összefüggésére Tóth Péter és Lauf Judit mutattak rá: TÓTH Péter, FALVAY Dávid, *Jakab Apostoltól Bonaventuráig: Egy ál-apokrif a Sermones dominicales passiók beszédében* = *Magistrae discipuli: Tanulmányok Madas Edit tiszteletére*, szerk. NEMERKÉNYI Előd, Budapest, Argumentum, 2009, 316–317; LAUF Judit, *Az Érsekújvári kódex és a Makula nélkül való tükrök: A középkori passióhagyomány nyomai a 18. századi kegyességi irodalomban*, Magyar Könyvszemle, 130(2014), 222–223. Az *Érsekújvári kódex* ezen passiójának összeállításával kapcsolatos feltételezéseimet ebben a tanulmányban fejtettem ki: Ágnes KORONDI, *Meditational and Narrative Techniques in a Passion Text of a Hungarian-Language Dominican Manuscript* = *Communicating the Passion: The Socio-Religious Function of an Emotional Narrative (1250–1530)*, eds. Pietro DELCORNIO and Holly JOHNSON, Turnhout, Brepols, 2025, 121–150. A magyar passióhagyomány a nyelvemlékektől és Temesvári Pelbárttól Újfalu Judit *Makula nélkül való tükrök* című Cochem-átdolgozásán és a 18. századi ferences passiójátékokon át a 20. századi népi kultúráig vezető ívéből csak néhány szakirodalmi munkára utalnék: LAUF Judit, *Egy középkori nyelvemlék, a Píry-hártya kódexe ismeretlen szövegének felbukkanása a kegyességi irodalomban* = *Filológia és textológia a régi magyar irodalomban: Tudományos konferencia, Miskolc, 2011. május 25–28.*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, TASI Réka, Miskolc, Miskolci Egyetem, BTK, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 2012, 377–384; UÓ, *Egy középkori nyelvemlék 18. századi továbbélése: A Píry-hártya egykori kódexe és a Makula nélkül való tükrök*, Magyar Könyvszemle, 128(2012), 234–255; KOVÁCS Eszter, *A Makula nélkül való tükrök cseh forrásai*, Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2014 (Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténeti tanulmányok, 9); *Makulátlan tükrök: Tanulmányok a Makula nélkül való tükrök című kegyességi műről*, szerk. MACZÁK Ibolya, Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2014 (Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténeti tanulmányok, 13); KEDVES Csaba, *Actio parascenica: Történeti rétegek a csíksomlyói misztériumdramákban*, Székelyföld 1999/5, 82–87; MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert, *Bevezetés a csíksomlyói passiójátékok forrásaiba* = *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 5.: Konferencia Pápán, 1999. június 22–24.*, I. kötet szerk. S. LACKOVITS Emőke, MÉSZÁROS Veronika, Veszprém, Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, 2001, 195–202; UÓ, *A csíksomlyói ferences misztériumdramák forrásai, művelődés- és lelkiségtörténeti háttere*, Piliscsaba, PPKE – Budapest, Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, 2009, 200–309; UÓ, *A kötetünkben szereplő drámák forrásai* = *Ferences iskoladrámák I.: Csíksomlyói passiójátékok 1721–1739*, szerk., s. a. r. DEMETER Júlia, KILLÁN István, PINTÉR Márta Zsuzsanna, Budapest, Argumentum Kiadó – Akadémiai Kiadó, 2009, 36–37.

projektbe, amelynek során áttekintem a késő középkorban Magyarországon és a szomszédos országokban használt fontosabb latin és népnyelvű passió-szövegeket párhuzamokat keresve a 16. századi magyar passiókkal.

E nagyobb kutatás keretében foglalkoztam Michael de Hungaria *Sermones tredecim universales* című prédikációskötetével, illetve a 15–17. században ezzel a művel együtt terjedő, Krisztus passiójáról szóló szövegekkel. Michael de Hungaria művének, mint látni fogjuk, maradtak fenn a középkori Magyarországról származó példányai, ezért szükségesnek tartottam megvizsgálni, hogy kapcsolódnak-e valamilyen formában ezek a szövegek a középkori magyarországi passióhagyományhoz. Mivel a magyar passiók forrásvidékével foglalkozó szakirodalmi munkák nem említik Mihály testvér művét esetleges forrásként, már az elemzés előtt valószínűnek látszott, hogy közvetlen hatást nem lehet majd megállapítani. A latin prédikációskötet Krisztus passióját tárgyaló részeinek szoros olvasása viszont rámutathat arra, hogy gyökeresen eltérnek-e ezek a szövegek a magyar nyelvű passióösszeállítók kompilációitól, és ha igen, miben; esetleg miért lehetett kevésbé alkalmas forrásszöveg ez a gyűjtemény az anyanyelvű adaptációra.

Michael de Hungaria és műve az irodalom- és könyvtörténeti kutatásban

A késő középkor jelentős műveket hátrahagyó magyar származású ferences prédikációszerzői közül Magyarországi Mihály, azaz Michael de Hungaria fráter neve jóval kevésbé ismert, mint később tevékenykedő rendtársaié, Temesvári Pelbárté és Laskai Osváté, akik nagypénteki prédikációi bizonyítottan hatottak a magyar nyelvű passióirodalomra.¹⁴ Bár Michael de Hungariát magyar származásra utaló neve miatt elég korán fölfedezték a magyar szerzők adatait gyűjtő bibliográfusok, alig születtek róla szakirodalmi munkák. Elsőként Czvittinger Dávid 1711-es bibliográfiai munkájában jelent meg a neve,

¹⁴ Horváth Cyrill még túlértékelte Pelbárt a magyar passiószövegekre, pontosabban Mária-síralmakra gyakorolt hatását; azok fő forrásának tartotta az obszerváns szerzőt: HORVÁTH Cyrill, *Pelbárt és kódexeink*, Budapesti Szemle, 66(1891), 34–42. Vargha Damján ezt az elnagyolt képet helyesbítette a Horváth által említett magyar szövegek és Pelbárt nagypénteki beszédének összevetésével: VARG[H]A Damján, *Kódexeink Mária-síralmai*, Budapest, 1899, *passim*; különösen 141–162. Pusch Ödön, mint fentebb említettem, konkrét szövegpárhuzamokat vizsgált a *Wesprémi-kódex* passiójában: PUSCH, *Vallásos elmélkedések...*, 1. j. i. m., 12–26.

de rögtön egy tévedés kíséretében.¹⁵ A selmecbányai bibliográfus ugyanis a *Sermones tredecim universales* mellett Magyarországi Mihálynak tulajdonította Laskai Osvát *Biga salutis*-át, s a pesti obszerváns ferences konventben készült mű alapján obszerváns ferencesnek tartotta őt magát is. Michael de Hungaria és Laskai Osvát összemosása aztán hosszú ideig fel-felbukkant a nemzetközi könyvtörténeti szakirodalomban.¹⁶

Mihály magiszter életéről mindmáig keveset tudunk, rendi hovatartozása is csak közvetett bizonyítékok alapján állapítható meg. Alakját egyetlen műve, a *Sermones tredecim* vizsgálata alapján próbálta körvonalazni az irodalom- és könyvtörténeti kutatás. Műve részletes ismertetésével és a szerző portréjának megrajzolásával először Horváth Cyrill próbálkozott.¹⁷ Munkamódszerét, szemléletmódját, példáit és hivatkozásait értékelve megállapította róla, hogy egyrészt „Mihály mester nem tartozik a skolasztika epigonjainak szőrszálhasogató seregébe”,¹⁸ másrészt, hogy művében „sehol egyetlen individuális vonás. Mihály mesternek nincs feddő vagy emlékeztető szava, mely csupán az övé volna; nincs egy árva igéje, a mellyel az ő nemzetéhez való tartozását – nevéen kívül – megvallaná.”¹⁹

Művének ez az univerzális jellege lehetett részben az oka annak, hogy a Michael de Hungariáról szóló első igazán érdemi szakmunka még hosszú évtizedekig váratott magára. Kritikatörténeti monográfiáján dolgozva Tarnai Andor szentelt neki részletes és zömében mindmáig helytálló állításokat megfogalmazó tanulmányt egy vele kapcsolatba hozott *ars praedicandi* okán.²⁰ Ő adott plauzibilis magyarázatot a *Sermones tredecim* kézirataiban és korai kiadásaiiban található angol szavakra, illetve a magyar vonatkozások teljes hiányára a szövegben. Szerinte Mihály testvér angol közönség számára írta kézikönyvét, s latinjának anglicizmusai, valamint angol társadalmi, politikai ismeretei és egyes angol szerzők név szerinti idézése alapján valószínűleg hosszú ideig

¹⁵ David CZVITTINGER, *Specimen Hungariae literatae...*, Francofurti et Lipsiae, 1711, 395.

¹⁶ BORSA Gedeon, *Michael de Hungaria: Élete és művének nyomtatott kiadásai*, Budapest, Borda Antikvárium, 1997, 9–10.

¹⁷ HORVÁTH Cyrill, *Michael de Ungaria XIII beszéde*, Irodalomtörténeti Közlemények, 5(1895)/2, 129–152.

¹⁸ *Uo.*, 148.

¹⁹ *Uo.*, 152.

²⁰ TARNAI Andor, *Michael de Hungaria*, Irodalomtörténeti Közlemények, 78(1974)/6, 657–669.

élhetett, tanulhatott a szigetországban.²¹ Rendi hovatartozásával kapcsolatosan Tarnai nem foglalt egyértelműen állást. Kétségtelenül koldulórendi barát-nak tartotta, de mind ferences, mind domonkos mivolta mellett említett érveket: egyrészt idéz kevésbé ismert ferences szerzőt, másrészt művét később dominikánusok adták ki, gondozták. A kérdést azonban teljes bizonyossággal nem tartotta eldönthetőnek.²²

Tarnai megmagyarázta a prédikációs segédkönyv szerkezetében és stílusában megfigyelhető visszasságokat is: a címben ígért tizenhárom beszéd helyett tizennégyet tartalmaz; egyes beszédek felépítése, egyetemi disputációra emlékeztető jellege eltér a többiétől, s a rájuk való hivatkozások hiányoznak a *tabula alphabeticá*ból. A szerkezeti anomáliákat az okozta, hogy az eredeti művet egy angol átdolgozó kibővítette. Neki köszönhetőek a latin szöveg rövid angol nyelvű betétei és egy utalás az angol egyetemek szokásrendjére,²³ valamint a skolasztikus disputációk szókincsének beiktatása, amit az eredeti sermók kerültek. Az átdolgozó nemcsak a kötet végén álló három szöveget adta hozzá az eredeti anyaghoz, amelyeket a nyomtatott kiadások tipográfia-
 ilag is elkülönítettek, s amelyeket az 1496-os kölni edíció szerkesztője más szerzőtől származó kiegészítéseknek nevezett, hanem a címadó tizenhárom beszédhez is hozzáadott további kettőt, a IX.-et és a XIII.-at, míg az eredeti utolsó sermót kihagyta. Így jött létre a kiadóknak, felhasználóknak később olykor gondot okozó tizennégyes struktúra.²⁴

²¹ *Uo.*, 660–666.

²² *Uo.*, 666.

²³ „Sicut noverunt scolares, qui fuerunt Oxoni vel Cantabrigie, quando magister in theologia debet incipere, ponitur primo in cathedra et tunc ponitur pileum super caput eius, deinde leget unam lectionem et post lectionem lectam disputabit unam questionem.” MICHAEL DE HUNGARIA, *Sermones Michaelis de Ungaria predicabiles per totus annus licet breues*, Deventer, Richard Paffraet, 1491, [Budapest], Pytheas, [2010], fol. niv^r. – A továbbiakban a szöveget a Pytheas Kiadó hasonló kiadásából fogom idézni, amely Richard Paffraet 1491-es deventeri kiadását reprodukálja. Az ősnymtatvány szövegét a rövidítéseket jelöletlenül feloldva és a központosítást, valamint a nagybetűk használatát a mai gyakorlathoz igazítva közlöm.

²⁴ TARNAI, *Michael de Hungaria*, 20. j. i. m., 658–660.

Tarnai Andor eredményeire is építve legutóbb Borsa Gedeon foglalkozott behatóan Michael de Hungaria alakjával, s művének kiadástörténetét monográfiában dolgozta fel, amelyhez a mű kiadásainak bibliográfiáját mellékelte.²⁵ A szerző személyével kapcsolatosan felvetette, hogy nemcsak Angliában tanult és élt, hanem akár ott is születhetett, s a Magyarországi nevet apja származása miatt kapta.²⁶ Monográfiájában a könyvtörténész összegyűjtötte a Mihály mester különféle rendekhez tartozása melletti érveket, illetve felsorolta azokat a külföldi egyetemi tanulmányokat végzett ferences, pálos és domonkos Mihályokat, akikkel e középkori szerzőt a korábbi kutatás azonosította, vagy akikkel esetleg azonosítani lehetne.²⁷ Itt, az 1997-es könyvében Borsa még nem foglalt állást a tudós magiszter rendi hovatartozása kérdésében, azonban a három évvel később a Magyar Könyvszemlében publikált cikkében már határozottan a ferences affiliáció mellett tette le voksát a sermogyűjteményben hivatkozott szerzők rendi megoszlása alapján. Míg domonkos vagy pálos auctor nem, ferences több is előfordul közöttük.²⁸ A *Sermones tredecim* más szerzőtől származó kiegészítő szövegeiről nem mondható el ugyanez. A második kiegészítő beszéd rögtön a domonkos bíboros és bibliakommentátor Hugo de Sancto Caro, más néven Hugo de Vienna *Teremtés könyvéhez* írt posztilláiból merített felosztással indul.²⁹ Igaz, e bibliakommentár széleskörű használata miatt a kommentátor dominikánus volta keveset nyom a latban az őt idéző szerző rendjének meghatározásakor. A szorosan vett *Sermones tredecim* szerzőjének, Michael de Hungariának ferences

²⁵ BORSA, *Michael de Hungaria*, 16. j. i. m. Angol nyelvű változata: UÓ, *Michael de Hungaria a Mediaeval Author in Britain*, transl. Nóra RONYECZ, Budapest, Borda Antikvárium, 1998.

²⁶ UÓ, *Michael de Hungaria: Élete...*, 16. j. i. m., 23.

²⁷ Uo., 12–18.

²⁸ BORSA Gedeon, *Ki lehetett Michael de Hungaria?*, Magyar Könyvszemle, 116(2000)/3, 374–378, a rendi hovatartozás kérdése itt: 377. A cikk utánközlését még lásd itt: UÓ, *Könyvtörténeti írások IV.: Módszertani cikkek és kutatási eredmények*, Budapest, OSZK, 2000, 187–190, illetve itt: *Jubileumi csokor Csapodi Csaba tiszteletére: Tanulmányok / Festschrift zu Ehren von Csaba Csapodi*, szerk. ROZSONDAI Marianne, Budapest, Argumentum Kiadó, 2002, 59–64.

²⁹ „Hugo de Vienna super illo Genesim i. Faciamus hominem etc. ait: Creator hominis, Deus in his verbis hominem tribus honoravit dignitatibus...” MICHAEL DE HUNGARIA, *Sermones*, fol. ovi^r.

voltát azonban elfogadhatjuk a tudós fráter hivatkozásaiban megjelenő auktorok Borsa Gedeon által elvégzett vizsgálata alapján.

Az idézetek elemzése még egy fontos új megállapításhoz vezette Borsát. Bár a korábbi szakirodalom a 15. században tevékenykedett Mihályok között kereste a *Sermones tredecim* szerzőjét, a mű átdolgozás előtti részeiben megnevezett auktorok többsége 12–13. századi, s a legkésőbbi művek sem készültek a 14. század közepe után. Ezen felül az átdolgozó által hozzájuk adott kiegészítő részek idézeteivel is hasonló a helyzet. Ezekből a neves könyvtörténész joggal vonta le a következtetést, hogy mind Michael de Hungaria, mind az ismeretlen átdolgozó munkálkodása a 14. század közepe tájára tehető.³⁰ A megírás és a nyomtatott kiadások megjelenése között eltelt több mint száz év magyarázza szerinte, hogy a szerző alakja annyira homályba veszett, mire az új médiumnak köszönhetően műve igazán elterjedté vált, hogy a kiadások szinte semmi információval nem szolgálhattak a szerzőről.³¹

A Sermones tredecim felépítése, kiegészítő szövegei és kiadásai

Az a tény, hogy a *Sermones tredecim*nek tizenkét, főként Angliában és Németalföldön használt kézírata is fennmaradt (közülük hét Angliában, ami a mű ottani keletkezését erősíti meg), a mű bizonyos fokú népszerűségét mutatja a szigetországon és a vele szoros kereskedelmi kapcsolatot fenntartó területeken már a könyvnyomtatás kora előtt.³² A mű jelentős részben jó felhasználhatóságának köszönhetette sikerét. Az *Intentio auctoris* címet viselő bevezető szerint, Michael de Hungaria gyakorló prédikátoroknak kívánt segítséget nyújtani olyan általános érvényű sermók, pontosabban betűjelekkel ellátott sermórészek összeállításával, amelyekből aztán a betűrendes mutató segítségével és megfelelő aktualizálással a kötet használója akár az év minden vásár- és ünnepnapjára állíthatott össze beszédeket. A tizenhárom beszéd témáját tizenhárom olyan szó képezi, amely az ünnepekre előírt bibliai perikópák mindegyikében megtalálható. Ezek a kulcsszavak, amelyek a különböző kéz-

³⁰ BORSA, *Michael de Hungaria: Élete...*, 16. j. i. m., 22.

³¹ *Uo.*, 22.

³² *Uo.*, 24–25.

iratokban és kiadásokban a mű legelején állnak, a következők: *sequitur, humiliat, dominus, filius, voca, servit, stans, moritur, diligit, venit, ambula, surge, resurge*.³³ Így az egyes sermók Krisztus követésének módjairól, az alázatosság erényéről, a krisztusi hívásról, Isten szolgálatáról, a kitartásról, állhatatosságról, a halálról stb. szólnak. Az ismeretlen angol átdolgozó által beiktatott IX. és XIII. rész Krisztus halálával (*Moritur Christus*) és feltámadásával (*Resurge*) foglalkozik. A tizenhárom, majd tizennégy beszédet tartalmazó szövegegyüttest kiegészítő három további sermo, amelyek a nyomtatott kiadásokban tipográfiaiailag is elkülönülnek az eredeti gyűjteménytől, Krisztus vérenek, kereszthalálának hasznát, az ember Isten képére és hasonlatosságára teremtettségét és annak elvesztését a bűnbeesés által, valamint a szeretet kettős parancsát taglalják.³⁴

Michael de Hungaria művének széleskörű elterjedését, majd kiegészülését további kísérszövegekkel a nyomtatás hozta el. 1480 és 1519 között az összeállítás harmincegy nyomtatott kiadása látott napvilágot, amelyeket még két 17. századi edíció követett. Ezek egymáshoz való viszonyát Borsa Gedeon bibliográfiával kiegészített monográfiája tisztázta.³⁵ Hat impresszum nélküli ősnymtatvány-kiadás a gyakran angliai megrendelésre dolgozó Iohannes de Westphalia leuveni műhelyében, egy edíció Deventerben, egy Leidenben, egy ismeretlen helyen a mai Belgiumban, egy pedig Lyonban jelent meg. Ősnymtatvány- és antikvakiadások láttak napvilágot Strasbourgban (öt), Párizsban (hét), Londonban (egy) és Kölnben (nyolc). Köln különösen fontos helyszín a mű kiadástörténete szempontjából. Az itt kiadott 1496-os kiadásban állították helyre a címben foglalt tizenhármasszámot a VIII. és a IX. beszéd összevonásával. Ekkor választották külön az átdolgozás során bekerült utolsó, kiegészítő beszédek, s javították ki a kiegészítés során sérült

³³ „Proposuit enim pro informatione communi predicatorum libros non habentium in copia certas materias compilare que possent frequentius in epistolis et euangelis reperiri. Et quia non est dominica vel festiuitas in anno quin in euangelio vel epistola aliqua dictionum in versibus predictis contentarum reperitur, ideo has tredecim dictiones premisit tanquam themata vel fundamenta operis subsequentis [...]. Porro varietas materiaram in singulis sermonibus contentarum litteris alphabeti designatur que quemadmodum inveniri valeant habetur lucide per tabulam que in principio totius operis posita est.” MICHAEL DE HUNGARIA, *Sermones*, fol. ai^r.

³⁴ *Uo.* fol. niv^r–ov^v, ov^r–pi^r, pi^r–pv^r.

³⁵ BORSA, *Michael de Hungaria: Élete...*, 16. j. i. m., 32–197.

mutató.³⁶ A mű *Evagatorium Benemij* címet viselő 1499-es kölni kiadása még ennél is fontosabb átalakításokat eszközölt. A beszédek elé, használatukat megkönnyítendő, előbb egy *Applicationes* című részt, majd egy *Modus praedicandi* címet viselő traktátust iktattak be.³⁷ Előbbi az egyházi év minden vásár- és ünnepnapjára beszédvázlatokat ad Michael de Hungaria anyagának megfelelő részei alapján. Egy-egy ilyen vázlat az ünnep vagy vasárnap megjelölése után közli a témául szolgáló bibliai helyet vagy helyeket, majd a beszéd *divisi-óját* megadva ennek mindenik alegységéhez hozzárendeli a *Sermones XIII* megfelelő részeit betűjelük segítségével. A kötet legelejére kiegészítésül helyezett *Modus praedicandi* a vázlatok „felöltöztetését”, végleges kidolgozását kívánta segíteni. Michael de Hungaria sermóit Krisztus hét *processióra* bontott, a négy evangéliumból összeállított passiója, majd Szent Annáról szóló prédikációk és imák, a kölni domonkosok által alapított rózsafüzér-társulat szabályzata és megerősítései, valamint egy hét szertartást tartalmazó úti misekönyv követik. Az *Evagatorium* szerkesztője a kölni domonkos Iacobus Gaudensis lehetett, akit az 1503-as kölni kiadás a passió összeállítójaként nevez meg.³⁸

Ez a korábbi kézíratos és nyomtatott redakciónál sokkal jobban használható kötet gyorsan kiszorította a korábbi változatokat, s számos újabb kiadást ért meg. A 16. század első két évtizede során még ötször látott napvilágot Kölnben, ötször Párizsban, kétszer Strasbourgan, egyszer pedig Londonban³⁹ kisebb-nagyobb változtatásokkal.⁴⁰ Kilencven év szünet után, a 17. század elején a kölni domonkosok újra megpróbálkoztak a mű hasznosításával a katolikus megújulás szolgálatában. Michael de Hungaria prédikációinak felfrissített redakciója kétszer, 1611-ben és 1621-ben látott napvilágot *Pennarium Christianae vitae* címen.⁴¹ Ezekben a kései edíciókban a domonkosok

³⁶ *Uo.*, 56–57.

³⁷ A kiegészítő részek megírásának sorrendjét Borsa a nyomtatvány ívfüzetjelzései alapján rekonstruálta: *Uo.*, 67–69.

³⁸ TARNAI, *Michael de Hungaria*, 20. j. i. m., 667; BORSA, *Michael de Hungaria: Élete...*, 16. j. i. m., 71, 91.

³⁹ Az *Evagatorium* 1510-es londoni kiadásáról is készült hasonmás kiadás: *Evagatorium modus predicandi sermones 13 Michaelis de Hungaria de tempore et de sanctis London, 1510*, Ann Arbor, Mich., UMI, 1999.

⁴⁰ Ezekről lásd: BORSA, *Michael de Hungaria: Élete...*, 16. j. i. m., 74–120.

⁴¹ *Uo.*, 120–126.

már rendjük tagjaként szerepeltetik Michael de Hungariát. Talán az új redakció nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, s ezért nem került sor további kiadásokra.

Michael de Hungaria sermóinak magyarországi használata

Michael de Hungaria művét forgatták a 15–16. századi Magyarországon. Ezt bizonyítja, hogy a *Sermones tredecim* VIII. beszéde szolgált közvetlen forrásul a ferences *Székegyudvarhelyi kódex* halálról szóló elmélkedésében olvasható két példához, amint azt Waldapfel József kimutatta.⁴² A prédikációs gyűjteménynek azonban nem ismerjük olyan kéziratot másolatát, amelyik a középkor folyamán is az országban lett volna. Ugyan az Országos Széchényi Könyvtár Cod. Lat. 336 jelzetű, a beszédgyűjteményt tartalmazó 15. századi papírkódex Bartoniek Emma katalógusában magyar eredetűként szerepel,⁴³ és – talán ennek nyomán – a neves szlovák paleográfus, Juraj Šedivý is magyarországiaként említi a Magyar Királyság késő középkori írásbeliségéről szóló összefoglaló tanulmányában,⁴⁴ a kézirat csak a 19. század végén került Magyarországra egy müncheni antikváriumból vásárlás útján.⁴⁵

A *Sermones tredecim* nyomtatott kiadásainak példányai közül számosat magyarországi gyűjteményekben őriznek, de ezen nyomtatványok közül egyelőre csupán egyről bizonyított, hogy a középkor végén már a Magyar Királyságban volt. Ez az Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomtatványok Tárában őrzött Inc. 983b jelzetű ősnymtatvány, a *Sermones tredecim* 1494-es strasbourgi kiadásának (GW M23222) egyik példánya, amely a Csapodi-há-

⁴² WALDAPFEL József, *A Székegyudvarhelyi kódex*, Irodalomtörténeti Közlemények, 50(1940/4), 357–360.

⁴³ BARTONIEK Emma, *Codices latini medii aevi*, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1940 (Codices manu scripti latini, 1), 296.

⁴⁴ Juraj ŠEDIVÝ, *Late Medieval Written Culture in the Realm of King St. Stephen: Gothic and Later Script in Hungary and Slovakia = The Oxford Handbook of Latin Palaeography*, ed. by Frank T. COULSON, Robert G. BABCOCK, Oxford, Oxford University Press, 2020, 468–498: 481.

⁴⁵ BORSA, *Michael de Hungaria: Élete...*, 16. j. i. m., 25, 213.

zaspár a középkori Magyarországon használt könyvanyagot összegyűjtő kézikönyvében, a *Bibliotheca Hungarica*-ban is szerepel.⁴⁶ A kötet az első levél rektóján olvasható possessorbejegyzés szerint („Residentiae Bartphensis”)⁴⁷ a 17. században Bártfán volt. A tulajdonosi bejegyzés a kötet egyik korábbi használójának elmarasztalásával folytatódik, mivel az a könyv margóit bemocskolta: „Quidam sceleratus hereticus hunc librum in margine deturpavit et in aeternum sit maledictus lurco.” A kissé tréfás átok okát a kötet margóin sűrűn előforduló jegyzetek képezik, amelyek között számos, az íráskép alapján 15. század végéről vagy a 16. század első évtizedeiből származó magyar nyelvű glossza is előfordul. Ezek a latin beszédek egy-egy nehezebb részét vagy ritkább latin szavát magyarázzák (pl. fol. a3^r: *ideota – tudatthlan*). A korai magyar glosszák alapján a könyv a 16. század elején már magyar nyelvterületen lehetett, vagy legalábbis magyar anyanyelvű felhasználója volt. A bejegyzések jellege alapján esetleg magyar nyelven prédikáló pap(ok) vagy szerzetes(ek) forgathattá(k). A magyar bejegyzések mellett 16. és 17. századi latin margójegyzetek is bőven előfordulnak a lapszéleken, ami a kötet intenzív használatáról tanúskodik.

A jelenleg bekötetlenül őrzött nyomtatvány korábban egy másik inkunábulummal, Iohannes Verdena *Sermones dominicales ... dormi secure* című prédikációskötetével alkotott kolligátumot. A kolligátum előzéklapjain, valamint a két nyomtatvány között elhelyezett üres levélpáron magyar nyelvű imák és egyházi formulák voltak olvashatóak. Ezek szövegét Sági István publikálta a magyar nyelvű lapszéli glosszákkal együtt.⁴⁸ A *Sági-émlék* a késő középkori magyar nyelvű egyházi nyelv- és szöveghasználat egyedülálló forrása, amint arra Bartók Zsófia Ágnes rámutatott:

A gyűjtemény határozottan a megkomponáltság hatását kelti. A szövegek tematikájukat és szóhasználatukat tekintve is szoros kapcsolatban állnak egymással, mindegyik a testi vagy a lelki táplálékok vételéhez kapcsolódik.

⁴⁶ CSAPODI Csaba, CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára, *Bibliotheca Hungarica: Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt, I: Fennmaradt kötetek: 1. A–J*, Budapest, MTAK, 1988, 295 (BH 1068).

⁴⁷ A rezidencia szó jezsuita rendházra utal, de ilyenre a 17–18. századi Bártfáról nem találtam adatot.

⁴⁸ SÁGI István, *Magyar bejegyzések a M. N. Múzeum Széchényi-könyvtárának egy ősnymtatvány-kolligátumában*, Magyar Könyvszemle, új folyam 14(1906)/4, 345–352.

[...] A szövegbeli összefonódásoknak, illetve az imapárokból adódó párhuzamos szerkezetnek köszönhetően olyan szöveggyűjtemény jött létre, amely egyedülálló az egész vizsgált anyagban. Bizonyos, hogy nem szerzői fogalmazvánnyal van dolgunk, és talán az is valószínűsíthető, hogy az emlék nem a szerző tisztázatát őrzi. Amennyiben ez így van, akkor már a 15. század végén/16. század elején létezhetett magyar nyelvű szövegforgalom a lelkipásztori feladatokat ellátó (vagy erre készülő) egyházi férfiak körében. Akár még az is elképzelhető, hogy a Tarnai által feltételezett papi kézikönyv is megszületett már, melynek mintaszövegei önálló életre keltek.⁴⁹

Exkursus: Tarnai Andor, Michael de Hungaria és egy feltételezett 16. századi magyar ars praedicandi

Érdemes egy röviden kitérnünk ennek a Tarnai Andor által feltételezett papi kézikönyvnek a kérdésére. A Bartók Zsófia által említett és továbbgondolt hipotézist az irodalomtörténész a középkori irodalmi gondolkodást bemutató 1984-es monográfiájában vetette fel:

A hívek igényei, az egyre szélesebb körre kiterjedő írásbeliség és a nyomában járó racionalizálódás valószínűleg elvezettek odáig, hogy a középkor végére írásba foglalt magyar ars praedicandi készült. Az egyetlen, 1536-ból való adat, amiből meglétére következtetni lehet nyelvileg nem elég korrekt, mert a jelentős mondat egy könyvteltárban áll, s az ilyen jellegű szövegeket nem éppen magas képzettségű írnokok meglehetősen hanyagon vetették papírra. A leírt kötet magyar beszédek, egy *modus praedicandi* és Krisztus szenvedésének történetét tartalmazta; nyilvánvalóan kézíratos formában, mert ilyen összetételű nyomtatott könyv akkor sem egészében, sem részleteiben nem létezett. A sermók biztosan magyar nyelvűek voltak, s lehetett ugyanilyen a *passio* is; logikus, hogy a *modus praedicandi* a kész beszédek után következett a *kolligátumban*, s azokat mintegy kiegészítette: nem egészen világos azonban, hogy milyen nyelvű volt, s eldönthetetlen, hogy az itthoni magyar szokásokat rögzítették-e benne.⁵⁰

⁴⁹ BARTÓK Zsófia Ágnes, *Egyházi férfiak magyar nyelvű szövegei: A Pray-kódextől az Érdy-kódexig*, Budapest, Argumentum–ELTE BTK Vallástudományi Központ Liturgiátörténeti Kutatócsoport, 2021, 64.

⁵⁰ TARNAI Andor, „*A magyar nyelvet írni kezdik*”: *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*, Budapest, Akadémiai, 1984, 266.

A gondolatmenet kiindulópontját képező 1536-os könyvjegyzék magyar vonatkozású tételeit Iványi Béla közölte⁵¹ az Osztrák Nemzeti Könyvtár Cod. 11.850 jelzetű kódexéből, amely egykor Iohannes Fabri bécsi püspök tulajdonában volt.⁵² A Tarnai által említett magyar prédikációs segédkönyvre így hivatkozik a lista: „109/a lap. Sermones et homiliae. (Ezek közt:) Sermones et modus praedicandi Hungari cum passione Domini.” Tarnai ezt a tételt magyarul írott prédikációknak és *ars praedicandi*-nak értelmezte. Érdekes módon nem merült fel benne a lehetőség, hogy a *Hungari* itt a szerző neve lehet birtokos esetben.⁵³ Pedig a monográfiája előmunkálatai során ő maga is részletesen foglalkozott Michael de Hungariával, akinek a sermóit a prédikálás módjáról szóló szöveggel és passióval kiegészítve terjesztették. Ugyan a ferences szerző megkülönböztető neve leggyakrabban *de Hungaria* alakban szerepel, de végignézve Borsa Gedeon bibliográfiáját, művéből találunk olyan kiadást, ahol a *Michael Hungarus* variáns bukkan fel, mégpedig birtokos esetben. Az *Evagatorium* 1505-ös kölni edíciójának kolofonja így szól:

Sermones .xii. domini Michaelis Hungari cum Annotatione Thematum singularum dominicarum cum Passione domini per fratrum Iacobum Gaudensem diligenter. collecta. finiuntur Colonie impressi in domo Quentel. Anno. M.ccccc.v.⁵⁴

Ha ehhez hozzávesszük a kiadás címlapján szereplő adatokat,⁵⁵ a kettőből könnyen összerakható a bécsi könyvjegyzék Tarnai által tárgyalt sora: az említett kiadvány tartalmaz sermókat, egy *modus praedicandi*, passiót, s mindezek

⁵¹ IVÁNYI Béla, *Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon*, Magyar Könyvszemle 1929, 26.

⁵² A könyvjegyzéket tartalmazó kódex leírását lásd:

https://manuscripta.at/hs_detail.php?ID=19613. (utolsó hozzáférés: 2025.11.03.)

⁵³ Köszönöm szépen Kisdí Klára kolléganőmnek, hogy latinosként megerősítette ezen feltételezésemet.

⁵⁴ BORSA, *Michael de Hungaria: Élete...*, 16. j. i. m., 178.

⁵⁵ „Euagatorium / Optimus modus predicandi. / Sermones / xiiij. Michaelis de Hungaria vniuersales Cum applicationibus Thematum peruti / libus. de Tempore et de Sanctis. omni tempore predicabiles / Sermones electissimi de Rosario beate virginis / Marie. Et de sancta Anna eius matre / Passio domini nostri Iesu Christi. cum sermone eiusdem / post Cenam habito. ex quattuor euangelistis diligen / tissime collecta. / Misse peculiares pro Itinerantibus.”

egy Hungarusnak nevezett szerző művei, vagy ezekhez társulnak. Ez alapján kijelenthetjük, hogy az 1532-es könyvjegyzék nem egy magyar nyelvű prédikációs kötet és *ars praedicandi* emlékét őrzi. Az illető könyvtulajdonosnak Mihály fráter sermóinak *Evagatorium* címen megjelent 1505-ös kölni kiadása lehetett a birtokában.

A Sermones tredecimnek és kiegészítéseinek passióértelmezése

Miután részletesen bemutattam a Michael de Hungaria személyéről felderíthető adatokat, valamint művének szerkezetét és kiadástörténetét, megvizsgálom kicsit közelebbről a passióra vonatkozó részeket a Mihály fráter művéhez kapcsolt kiegészítő beszédekben. Arra kérdezek rá, hogy szerkezetük, hangnëmük, résztémáik alapján mennyire hasonlítanak ezek a latin sermóvázlatok a magyar nyelvű kódexirodalom passióelbeszélésének darabjaihoz, lehet-e közöttük bármilyen párhuzamosságot felfedezni.

Áttekintve a *Sermones tredecimi* változatait, kiadástörténetét, láthattuk, hogy Krisztus megváltó halálának témája a Michael de Hungaria neve alatt terjedő gyűjteményben egyre fontosabbá vált. A mű korai átdolgozója iktatta a beszédek közé a passióról és a feltámadásról szóló szövegeket. A tizenhárom (az átdolgozás után tizennégy) beszédhez kapcsolt kiegészítő darabok közül a *Que utilitas in sanguine meo...* kezdetű⁵⁶ pedig a passiómeditáció használatosságával foglalkozik hangsúlyosan. Végül az *Evagatorium*ba már a négy evangélium szövegéből összeszedett passiószöveg is került. A továbbiakban a nyolcadik, a halálról szóló beszéd után kilencedikként beillesztett, Krisztus haláláról szóló beszédvázlattal⁵⁷ fogok foglalkozni.

A *Moritur Christus* kezdetű kilencedik prédikációvázlat szerzője a tárgyalandó anyagot három fő részre tagolta a Megváltó halálának három körülménye, tulajdonsága szerint. Ez a halál először méltatlan, igazságtalan (*iniuriosa*) volt, mivel elszenvedőjét irigységből ítélték el, másodszor fájdalmas (*dolorosa*), teli keserűséggel és szenvedéssel, harmadszor pedig értékes (*preciosa*), mert

⁵⁶ *Uo.*, fol. nv^v–ov^v.

⁵⁷ MICHAEL DE HUNGARIA, *Sermones*, gvii^v–hiii^v.

bővelkedett alázatosságban és jóindulatban.⁵⁸ Az irigység mint az Úr szenvedésének okozója, a magyar passiók felütésében is szerepel. Ezzel indul például a *Weszprémi-kódex* hosszú, Iohannes Herolt nagypénteki beszédére épülő passiója,⁵⁹ amelyet Pusch Ödön szerint magánáhítati olvasmánynak szántak.⁶⁰ A *thema* felvezetését követő első nagyobb *divisio* így fogalmaz:

Ez igék mellé ím ez három dolgot kell minekünk meglátnunk. Először: miképpen kezdeték Uronk Jézusnak halála a zsidóktól. Másodszor: miképpen végezték és tekéltették meg Uronknak halála az pogány népektől. Harmadszor: minemű haszon következék az ártatlan báránynak halálából emböri nemzetnek.⁶¹

E felosztás első pontját tovább bontva jut el a zsidók irigységéhez:

Először mondám, hogy lássok meg miképpen kezdeték Uronknak halála a zsidóktól. Tunnonk kell e mellé, hogy három oka lön Uronknak halálának. Első a mi nyavalyásságunk és bínönk, kiből meg nem szabadulhatonk vala, hanem csak amiatt, ki szabad volna minden bintől. [...] Másod oka lön uronk halálának a zsidóknak irigye (irigysége), jelesben a papi fejedelmeknek és szerzetös zsidóknak. Mert miképpen az éjjel járó madarakat (madarak) nem láthatják a napnak világosságát, ezenképpen az gonosz zsidók az édes Uronk Jézusnak cselekedését és csudatételét békességgel a nagy irigységből nem hallhatják vala.⁶²

A *Winkler-* és *Nádor-kódex* passiója szintén a zsidók irigységét adja meg Krisztus szenvedésének egyik okaként az indító *divisio*-ban: „Mi Uronknak, Jézus Krisztusnak ő halála avagy kénja kettétől támadott: zsidó népnek irigységétől, mástól ő árulójától avagy ő árulójának feshénységétől.”⁶³

⁵⁸ „Sermo nonus. Moritur Christus, pro processu sermonis est breviter notandum quod mors Christi habuit tres conditiones sive circumstantias. Fuit enim iniuriosa, quia fuit morti adiudicatus ex invidia; dolorosa, quia fuit plena amaritudine et poena; et pretiosa, quia fuit plena humilitate et benevolentia.” *Uo.*, gvii^v.

⁵⁹ *Weszprémi-kódex*, 3^r–4^r.

⁶⁰ PUSCH, *Vallásos elmélkedések...*, 1 j. i. m., 12.

⁶¹ *Weszprémi-kódex*, fol. 3^r–v. Az ómagyar szövegek modernizált helyesírású átírásait én készítettem, az esetleges másolási hibákat zárójelben javítottam (K. Á.).

⁶² *Uo.*, fol. 3^v–4^r.

⁶³ *Winkler-kódex*, fol. 69^r. A párhuzamos szövegrész: *Nádor-kódex*, 72^r.

A *Debreceni Kódex* ismeretlen prédikációból fordított passiója⁶⁴ is hasonló első felosztást tartalmaz. Eszerint Krisztus halálának két oka volt, a zsidók irigysége és Júdas kapzsisága:

Uronk Jézusnak kénjának kettő vala eredete. Első zsidóknak iregységök, kik reá azért iregkednek vala, hogy Lázárt ő negyed napi halattaiból fel-támasztotta vala. Minek okáért zsidók kezül sokan hittek vala őbenne. Azért iregységre indulván három tanácsot tartanak őreája. [...] Másod eredete Krisztosnak kénjának vala Júdásnak telhetetlensége...⁶⁵

A latin beszéd és a magyar passióról szóló szövegek felosztásának egyezései láthatóan nem közvetlen hatással, kapcsolattal magyarázhatóak, inkább az irigység motívumának topikusságával. A *divisiók* további elemei, valamint az további felosztások és azok kibontása már szövegről szövegre változik.

A *Moritur Christus* a megadott felosztás szerint tárgyalja Krisztus halálát, újabb *subdivisiók*at iktatva be, amelyek főleg *quaestiók*, kérdések formájában jelentkeznek, s amelyeket aztán Szentírásból és különféle *auctorok*ból merített idézetek segítségével válaszol meg. Felosztásának első pontja a kereszthalál igazságtalanságát az ítélet helytelen, hamis voltából vezeti le egy újabb négyes alosztást iktatva be. Krisztus fölött előbb két főpap (Annás és Kajafás), másodszor két uralkodó (Heródes és Pilátus) ítélték. A beszéd sorra tárgyalja az egyes kihallgatásokat: előbb az eseményeket meséli el az evangéliumok szövege alapján, majd az egyes jelentékekkel különböző teológiai tanításokra, Krisztus, illetve a bíraskodók által tanúsított különféle erényekre és bűnökre hívja fel a figyelmet. Például az Annás előtt Jézust megpofozó és rendreutasító szolga szavai kapcsán a gőg és irigység, valamint az alázatosság szembenállását hangsúlyozza.⁶⁶

⁶⁴ Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Könyvtár, Debrecen, R 524. Kiad.: *Debreceni Kódex: 1519*, bev. MADAS Edit, REMÉNYI Andrea, Budapest, Argumentum – Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1997 (Régi Magyar Kódexek, 21), p. 607–624.

⁶⁵ *Uo.*, 607–608.

⁶⁶ „Sic respondes pontifici? Quasi diceret, cum superbia et sine reverentia respondes. Ecce, quomodo invidiose et malitiose ac perverse acceperunt Iudaei Christi respon-sionem. Ipse enim humiliter respondebat, nolens seipsum commendare, et ipsi in super-biam perverterunt.” – MICHAEL DE HUNGARIA, *Sermones*, gviii^r.

A Kajafásról szóló jelenet ismertetésénél mind a négy evangélium leírását felhasználja. Hosszasabban foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy miért földték be Jézus fejét az őt bántalmazó szolgák. Egyrészt azért, hogy ezzel is gúnyolják, másrészt azért, hogy szabadabban bántalmazhassák, ugyanis egy meg nem nevezett postillaszerző szerint arca jóságának látványa lehetetlenné tette volna ezt számukra. Ezzel magyarázható az is, hogy korábban sötétben fogták el, ugyanis arcának látása rémülettel töltötte volna el, vagy Krisztus szeretetére térítette volna őket.⁶⁷

A Pilátus előtti kihallgatás során négyen is tanúsították Jézus igaz ember voltát (a szöveg csak hármat sorol fel: Júdás, Pilátus felesége, Pilátus). A helytartó mégis négy okból kifolyólag, azaz négy hamis vád alapján igazságtalanul elítélte. E négy vád, hogy megszegi a törvényt, megtiltja a császári adó befizetését, Isten fiának nevezi magát, királynak mondja magát. A beszéd mind a négy vádat megcáfolja az evangéliumok elbeszélései és azok magyarázatai alapján.

A második *divisióra* térve át a szöveg azt taglalja Bonaventura alapján, hogy a Megváltó halála három okból volt fájdalmas. Ezek közül csak az első kettő került be végül a szövegbe. Az első az, hogy ártatlanul, pusztán az emberiség bűneiért szenvedett. Másodszor Krisztus halála fájdalmas volt, mivel minden tagjában szenvedett. Ezt a témát számos késő középkori latin prédikáció és több magyar passiószöveg is taglalja. Ezek között a Michael de Hungaria prédikációciklusába illesztett beszéd ezen része a kifejezetten szűkszavúak és mértéktartóak közé tartozik.

A szöveg következő része hosszan értekezik Krisztus oldalsebéről. Először azt a kérdést válaszolja meg, hogy miért halála után nyitották meg Krisztus oldalát, hiszen ő így nem érzett emiatt fájdalmat. A szerző egy szépen felépített körmondattal világít rá arra, hogy a szent eseménysor ezen pontján a fájdalmat nem a halott Krisztus, nem az istenség, nem a fizikai fájdalmat sohasem érző angyalok, nem a Krisztusban kételkedő és ezért a kisebb fokú szeretet miatt kisebb együttérzésre képes tanítványok, nem a Krisztus halálán örvendező zsidók vagy az őket a Megváltó megölésére felbujtó ördög, hanem

⁶⁷ „...dicit quidam postillator, quod tante benignitatis erat facies sua, ut videntes illum vix possent sibi male velle, et ideo velaverunt faciem eius. Et hinc dicitur Iohannis decimo octavo, quod nocte et in obscuris cum laternis et fustibus et armis venerunt ad comprehendendum eum. Et causa fuit, quia si venissent per diem et clare vidissent eius faciem aut terrore eius fugissent, aut decore vultus eius allicerentur ad amorem eius.” – *Uo.*, gviii^{r-v}.

Mária szenvedte el.⁶⁸ Mária *compassiójának* leírása azonban csupán jelzésszerű, akárcsak fiának passiójáé. Meg sem közelíti a többek között Szent Bernátnak vsgy Szent Anzelmnek tulajdonított népszerű, *Quis dabit?* kezdetű *planctus* hosszát és intenzitását, sem például a *Winkler*- és *Nádor-kódexek* Mária-sírlmának sodró erejét.

Nem véletlen, hogy a beszédrész Krisztus összes sebhelye és megpróbáltatása közül pont az oldalsebnél időzik el.⁶⁹ Ennek magyarázatából kiderül, hogy a sebnék és Krisztus kereszthalálának jelentőségét a szentségi teológia és az ekkleziológia, s nem az egyéni kegyesség felől szemléli a prédikációszerző. Célja, a kötet jellegével, célkitűzéseivel összhangban, a szenvedéstörténet üdvtörténeti jelentőségének magyarázata, nem pedig Krisztus szenvedéseinek az olvasói átélést, *compassiót* elősegítő ábrázolása.

Ezt követően a beszéd, még mindig a lándzsadöfés kapcsán, Arisztotelészre hivatkozva a szívkamrák meglétével és milyenségével ad magyarázatot arra a kérdésre, miért folyt előbb vér, majd pedig víz a Megváltó sebéből. A testi szenvedéseknél maradva még érinti a korbácsolás okozta sebeket a bíborpalást kapcsán, de itt is egy tudós kérdés megválaszolására kerül a hangsúly: miért öltöztették vissza Jézust a saját ruháiba a kereszttúra. (A válasz, hogy a városon áthaladtában megismerje a nép.)

A Megváltó halának fájdalmasságát tárgyalva még két kérdés tárgyalására kerül sor. Az első: ha Krisztus mindenható volt, miért nem tudta vinni a keresztyét, miért volt szükség Círénei Simon segítségére? Erre két magyarázatot is ad. Mindkettő érinti Krisztus testi és lelki szenvedéseit, de a hangsúly a kérdés céltudatos és szabatos megválaszolásán van, nem pedig az együttérzés kiváltásán, az érzelmek felkorbácsolásán. Az első magyarázat szerint Jézus annyira kimerült a szenvedésektől, virrasztástól, valamint a korbácsolás és

⁶⁸ „...quis sensit dolorem ipsius vulneris? Non Christus pendens ibi, quia anima recessit a corpore nec divinitas; nec angeli, quia impassibiles erant; nec discipuli, quia omnes in fide tempore passionis Christi dubitabant, et ideo minus diligebant, et ex consequente minus sentiebant; nec Iudaei, quia ipsum morti tradendo gaudebant, nec diabolus, quia ad ipsum occidendum Iudaeos instigabat. Quis ergo sensit? Dico, quod beata virgo Maria dolorem ipsius vulneris sensit, cuius animam gladius pertransivit iuxta illud Luce ii: Et tuam ipsius animam pertansibit gladius.” – *Uo.*, h.v.

⁶⁹ „...in latere Christi crucifixi, omnia sacramenta Ecclesiae sumpserunt efficaciam, et ideo hoc factum fuit propter figuram quia sicut Eva facta fuit de latere Adae dormientis: sic de latere Christi dormientis in cruce, formata fuit Mater Ecclesia...” – *Uo.*

tövissel koronázás során elszenvedett vérveszteségtől, hogy nem bírta vinni a terhet.⁷⁰

A másik lehetséges ok az erőtlenségre a lelki kín, amelyet Jézus szenvedő anyjával találkozva érez a keresztúton. E jelenet elbeszélésekor az egyházatyák hivatkozásai között is fel-felbukkanó apokrif Nazarénusok evangéliumát említi meg a szerző forrásként. Eszerint Máriának nem sikerült a báméskodók tömegén át a keresztet vivő fia közelébe jutni a városban, ezért másik úton a menet elébe került. Megpillantva meztelen, véres, a kereszt súlya alatt roskadozó gyermekét, maga is összeesik. Összeroskadó anyját megpillantva, annak hatalmas fájdalmát átérezve Krisztus is elveszti testi és lelki erejét.⁷¹

Jól látszik a Michael de Hungaria művének kiegészítése és a későbbi magyar passiók megközelítés és hangnembeli eltérése, ha megnézzük hogyan meséli el ugyanezt a jelenetet a ferences *Nádor*- és a domonkos *Winkler-kódex* egymással közeli rokonságba álló passiója. A jelenetet a Lázs Sándor által leisztaltabbnak ítélt⁷² *Winkler-kódex*beli változatból idézem:

És tehát a vitézök a keresztfát Jézusnak vállára tevék, és fordították őtet az Kopasz-hegy felé. És ő előtte lovagos vitézök és gyalogok fegyverökkel és kürtökkel ezképpen jönnek vala az hamisságnak helyére. Szent János azt látván monda Szíz Máriának: Ó, bánatos anya, te fiad immár megyen halálra! Kinek felele az Szízanya: Tarts meg engömet, fiam, mert megfogyatkozom, és vígy oda, hogy lássam, mielőtt meghalok, mert mindönöstől érzöm magamat meghalni. És elvívé őtet az egyéb úton, és ő elől vevén futamék, és fiát Jézust Mária nyakon ölelé oly igen erősen, hogy semmi képpen őket egymástól el nem választhatják vala. Mely szorojtással és

⁷⁰ „Christus fuit ita fatigatus ex laboribus et vigiliis, et tantum effuderant de sanguine in coronatione et flagellatione, quod fuit totaliter tabefactus et exinanitus in tantum, quod deficit in portando tantum pondus.” – *Uo.*, hii^{r-v}.

⁷¹ „...ut habetur in Evangelio Nazarenorum, quod quando Christus fuit ductus per civitatem, tantus fuit concursus populorum sequens eum ad spectaculum, quod Mater eius non potuit ad eum pertingere, nec eum aspicere, sed crinibus totaliter resolutis clamando et flendo, aliam viam arripuit, et subito in angulo cuiusdam plateae ei obviabat. Et virgo videns filium suum nudum, cruentatum et crucem magnae et mirae magnitudinis baiulantem prae timore consternata, in terram corruit. Filius autem videns benedictam materem suam corruentem, sentiens magnitudinem doloris illius, ulterius non habuit vires, sed corruit de virtute et fortitudine corporali.” – *Uo.*, hii^v.

⁷² LÁZS, *Szerzetesek vetélkedése...*, 11. j. i. m., 407.

mind az mondhatatlan sok kénzásokkal Jézus megfogyatkozván nem viheti vala továbbá az keresztfát, és az vitézők az tör fejével ütik vala őtet. Jézus kedéglén jelt tőn, hogy továbbá nem vihetnéje, hanemha a keresztfát elvitetnéjek. Talának egy Simon nevű embört, Szent Alexander és Szent Rufusz atyját, azt kételenejték Jézusnak utána vinni ő keresztfáját. Itt úgy mond némely alázatos doktor Szíz Mária képében: Én kívánom vala fiamnak keresztfáját elvinnöm, hogy őneki megkisebejthetném kénját, de oly közel nem meheték hozzája, hogy neki szólhassak az sok népnek környékezésétől. Annak fölötté vitetik vala sok népnek utálatosságával, mint gonoszul tött és bönbe leletött. Kívánván őhozája szólnom, egy gyalogúton elől vőm, de mint az helyre jövék, akin elmenendő vala, utána tekintvén, és semmiképpen neki nem szólhaték én keserőségentől (keserűségemtől), hanem az földre leesém, miképpen holteleven.⁷³

Bár a magyar szöveg nagyrészt ugyanazt az eseménysort mondja el, mint a latin mintaprédikáció második magyarázata, mégis tapintható a különbség a két megközelítésben. A magyar szöveg nemcsak hosszabb, részletgazdagabb, hanem jóval több affektív elemet tartalmaz, s szinte dramatizálja a jelentsort megszólaltatva a szereplőket. A történeteket mintegy belülről látjuk. A latin, bár kifejező képeket használ a szereplők fizikai és lelki állapotának ábrázolására, mégis tudós távolságtartással tárgyalja a felvetett kérdést.

A Krisztus halálának fájdalmas voltát magyarázó rész utolsó *quaestio*-ja azt járja körül, miért ezt a halálnemet választotta Krisztus. A testi halál az emberi bűn miatt szükségzerű, kezdi a választ az ismeretlen szerző, majd ellentétekre építő körmondatban rámutat, hogyan változtatta az Üdvözítő a kereszthalált a legszégységteljesebb büntető halálnemből az élet eszközévé.⁷⁴ Végül egy meg nem nevezett doktor evangéliummagyarázatából merített legendaelemre – eszerint egy Krisztus keresztfájára dobott és annak testével érintkező kígyó és egész faja csodás gyógyírt tartalmaz minden méreg ellen – épített hasonlattal hangsúlyozza, hogy a kereszthalál és a passió minden bűn ellenszere. Itt is maga a megváltás, mint a bűn eltörlése, a beszédrész központi

⁷³ *Winkler-kódex*, fol. 100^v–101^v.

⁷⁴ „...mors autem crucis fuit pessima mors corporalis, eo quod secundum legem, maledictus fuit omnis, qui pendeat in cruce, et ut Christus faceret illud instrumentum vitae quod fuit pessimum instrumentum mortis, ideo mortuus est morte cruci [...]. Sic autem postquam Christus mortuus est in cruce, datum est tale privilegium cruci et passioni Christi, ut esset remedium omnium viciorum.” – MICHAEL DE HUNGARIA, *Sermones*, fol. hii^v–hiii^r.

eleme. Az egyén együttérző megemlékezését, a passióelmélkedés szükségességét, ami a magyar szövegeink visszatérő gondolata, nem említi. (Ezt majd a *Sermones tredecimet* követő, már említett *Sermo devotus de passione domini nostri Iesu Christi* címet viselő, *Que utilitas in sanguine meo* incipitű beszéd ecseteli, sok tekintetben hasonlóan a magyar kódexekben előforduló traktátusokhoz, tanításokhoz.)

A beszéd harmadik *divisiója* végül a Krisztus halálának értékes, gyümölcsöző voltát illusztrálja a szeretetről szóló fejtegetéssel. A kereszthalál a Megváltó emberek iránt mutatott szeretetének legfontosabb megnyilvánulása a szöveg szerint, ami itt bemutatja az Üdvözítő lelkében lejátszódott belső konfliktust, amelynek során ez a magasabb rendű szeretet legyőzte az önfenntartást támogató *amor naturalist*, ami egy fiatalban különösen erős, s ami az anya szenvedése iránti részvétet is segítségül hívta.⁷⁵

Összegzés

A Michael de Hungaria sermóit kiegészítő, Krisztus passiójáról szóló szövegek mind célzatuk, mind hangnemük tekintetében eltéréseket mutatnak a magyar kódexek passiószövegeitől. Sokkal visszafogottabbak, skolasztikusabbak, mint a népnyelvű korpusz. Céljuk sokkal inkább a tanítás, mint az érzelmi azonosulás elősegítése. Tekintve e jelleg- és célzatbeli különbséget, valószínű, hogy a magyar kódexek fordítói, még ha esetleg ismerték is volna a Mihály testvér nevéhez kapcsolódó beszédvázlatokat, nem ezeket választották volna anyanyelvi átültetésre. Horváth Cyrill a *Moritur Christus* kapcsán így fogalmazta meg a Mihály fráterhez kapcsolt szövegek és a késő középkori magyar irodalom darabjai közötti különbséget:

⁷⁵ „...in Christo fuerunt duo amores, unus quo ad seipsum naturaliter, alius, quod ad genus humanum, quia ipsum redimere voluit. Inter istos duos amores fuit magna decertatio in morte Christi. Amor naturalis, quo dilexit seipsum, subire mortem noluit, afferens quod eius preces ad patrem sufficiant pro redemptione generis humani. Sed amor, quo dilexit genus humanum, praevaluit et dixit: *Non mea voluntas, sed tua fiat*. [...] Sed adhuc amor naturalis obiecit, dicens: Mater tua est tenerae complexionis, et super omnia te diligit, unde si te mortuum viderit, prae dolore peribit. Noli ergo mori. Quo audito, fuit fere devictus in tantum, quod petiit et dixit: *Pater, si possibile est, transeat a me calix iste*.” – *Uo.*, hiii^{r-v}.

... a *Moritur* az Üdvözítő haláláról elmélkedik, józanul, világosan. Azokat az elrémítő képeket, a melyek részben *Voraginei Jakab* beszédeiből Pelbárthoz is átkerültek és utóbb a magyar codexek íróinál szives látást találtak, a csapongó fantáziának eme bizarr nyilatkozatait hiába keressük bennök. Mihály mester a dogmatikus alapra helyezkedett és nem szállott le róla, hogy az utolsó ítéletet rajzolgatva bírja közönségét magába szállásra; mi, abban az időben, épen nem megvetendő jellemvonás.⁷⁶

⁷⁶ HORVÁTH, *Michael de Ungaria*, 17. j. i. m., 145.